

ARTYKUŁY I MATERIAŁY / ARTICLES AND PAPERS / ARTIKEL UND MATERIALIEN

Marcin Maciej Płotek

Instytut Pamięci Narodowej, Polska

ptotek@interia.pl • <https://orcid.org/0000-0003-1544-6681>

Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego w Olsztynie

Cemetery of Victims of Hitler's Terror in Olsztyn

Friedhof der Opfer des Hitler-Terrors in Olsztyn

Słowa kluczowe: Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego, II wojna światowa, ofiary zbrodni niemieckich i sowieckich

Keywords: Cemetery of Victims of Nazi Terror in Olsztyn, World War II, victims of German and Soviet crimes, Warmia and Mazury

Schlüsselwörter: Zweiter Weltkrieg, Olsztyn, Ermland und Masuren, deutsche und sowjetische Verbrechen, Friedhof der Opfer des Hitler-Terrors

STRESZCZENIE

Kwaterę wydzieloną przy ul. Jana Baczewskiego nazwano Cmentarzem Ofiar Terroru Hitlerowskiego, gdyż do 1989 roku władze komunistyczne odnalezione zwłoki ludności cywilnej klasyfikowały jako ofiary terroru hitlerowskiego. Tym samym nie przyznawały, że wiele z nich zginęło z rąk żołnierzy sowieckich. Konsekwencją takiej polityki historycznej było fałszowanie informacji na temat pochodzenia osób tam pochowanych i sprawców ich śmierci. Wykreślono tym samym ofiary zbrodniarzy sowieckich. W kwaterze wojennej pochowani zostali obywatele różnych państw, przede wszystkim Polski i Niemiec oraz pojedyncze osoby z Włoch, Francji i ZSRR. Są to ofiary, które zginęły z rąk zbrodniarzy niemieckich i sowieckich oraz na skutek uwarunkowań jakie powstały w wyniku działań wojennych.

ABSTRACT

Separated quarters at ul. Jan Baczewski was called the Cemetery of the Victims of Hitler's Terror, because until 1989 the communist authorities classified the discovered bodies of civilians as victims of Nazi terror. Thus, they did not admit that many of them died at the hands of Soviet soldiers. The consequence of such historical policy was the falsification of information about the origins of the people buried there and the perpetrators of their death. Thus, the victims of Soviet criminals were deleted. Citizens of various countries, mainly Poland and Germany,

and individual people from Italy, France and the USSR were buried in the war headquarters. These are victims who died at the hands of German and Soviet criminals and as a result of conditions resulting from war operations.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Quartier an der Jan-Baczewski-Straße wurde als Friedhof der Opfer des Hitler-Terrors bezeichnet, da die kommunistischen Behörden bis 1989 die Leichen der Zivilbevölkerung als Opfer des Hitler-Terrors klassifizierten. Sie wollten nicht zugeben, dass viele von ihnen von sowjetischen Soldaten getötet wurden. In Folge dieser historischen Politik wurden Informationen über die Herkunft der dort Bestatteten und Täter deren Todes verfälscht. So wurden die Opfer der sowjetischen Verbrecher ausgestrichen. Im Kriegsquartier wurden Bürger verschiedener Staaten, vor allem Polens und Deutschlands, sowie Einzelpersonen aus Italien, Frankreich und der UdSSR begraben. Es handelt sich um Opfer, der deutschen und sowjetischen Verbrecher, sowie Opfer, die während Kriegshandlungen ums Leben gekommen sind.

Wokół Cmentarza Ofiar Terroru Hitlerowskiego przy ul. Jana Baczewskiego w Olsztynie nadal trwa dyskusja. Przede wszystkim głównym powodem jest brak jednoznacznej wiedzy na temat liczby i pochodzenia narodowościowego osób tam pochowanych. Przemilczana była również kwestia faktycznych sprawców morderstw dokonywanych na ludności cywilnej pogrzebanej na tym cmentarzu. Renata Gieszczyńska w następujący sposób opisała ten problem: „Kwestia ekshumacji na Warmii i Mazurach często budziła kontrowersje. Spowodowane było to tym, że do 1989 roku władze komunistyczne odnalezione zwłoki ludności cywilnej klasyfikowały jako ofiary terroru hitlerowskiego, nie chcąc przyznać, że wiele z nich zginęło z rąk żołnierzy sowieckich. Ekshumacje zwykle przeprowadzano niedbale, bez zachowania koniecznych procedur. A wiele dokumentów, w tym protokołów wydobywania zwłok, nie zachowało się”¹.

Przedstawianie historii Warmii i Mazur w okresie PRL było ściśle podporządkowane wytycznym władz komunistycznych. W związku z czym nie można było pisać o faktycznych ofiarach II wojny światowej. Przemilczano zatem bestialstwo i zbrodnie dokonywane przez wkraczających na tereny Prus Wschodnich żołnierzy Armii Czerwonej, którzy byli przedstawiani jako żołnierze niosący wyzwolenie i pokój. Przede wszystkim wymazano pamięć o ofiarach sowieckich żołnierzy wśród ludności cywilnej². Zaliczali się do nich nie tylko obywatele niemieccy (w tym Warmiacy i Mazurzy), ale także obywatele innych państw, którzy byli m.in. robotnikami przymusowymi w Prusach Wschodnich. Konsekwencją takiej polityki historycznej było przemilczanie, czy wręcz przekłamywanie informacji na temat liczby i pochodzenia osób pochowanych na Cmentarzu Ofiar

¹ R. Gieszczyńska, *Ekshumacje ofiar II wojny światowej na Warmii i Mazurach. Zarys problematyki*, w: *Ochrona pamięci o ofiarach działań wojennych na Warmii i Mazurach*, red. P. Kardela, Olsztyn 2016, s. 62.

² Zob. szerzej: W. Brenda, *O Armii Czerwonej na Warmii i Mazurach*, „Znad Pisy” 2002, nr 11; W. Gieszczyński, *Armia Sowiecka na Warmii i Mazurach w latach 1945–1948. Szkic do monografii*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2013, nr XXVII.

Terroru Hitlerowskiego w Olsztynie. Przede wszystkim utworzeniu tej kwatery wojennej przyświecała idea, że dochodziło do mordów popełnianych wyłącznie przez zbrodniarzy niemieckich, wykreślając tym samym ofiary sowieckie.

Podstawę źródłową badań stanowiła dokumentacja pozostająca w zasobie Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK). Istotne są tutaj protokoły ekshumacji przeprowadzonych w 1951 roku na terenie województwa. W większości z nich pojawia się zapis, że ekshumowane zwłoki są „ofiarami terroru”, które pochowano na cmentarzu ewangelickim (nowym) w Olsztynie przy al. Wojska Polskiego oraz wskazano poszczególne kwatery (rząd i numer grobu). Kolejna ważna dokumentacja znajduje się w Zakładzie Cmentarzy Komunalnych w Olsztynie (ZCK), m.in. opisy cmentarza – karty ewidencyjne. W trakcie zbierania informacji na temat pochowanych osób w wydzielonej kwaterze przy ul. Baczewskiego przeprowadzono również kwerendę w Archiwum Państwowym w Olsztynie i Archiwum Okręgowej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie.

Literatura odnosząca się do powyższej problematyki, jest skromna. Oprócz cytowanej już pozycji Renaty Gieszczyńskiej, najwięcej miejsca pochówkom na cmentarzu ewangelickim przy al. Wojska Polskiego poświęcił Stanisław Piechocki³. Autor jednak nie podaje konkretnych źródeł swoich informacji lub jest to wiedza oparta na przekazie świadków, trudna obecnie do zweryfikowania. Krótkie notatki na temat cmentarza znajdują się również w przewodnikach po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa wydanych w okresie PRL⁴. Trzeba jednak podchodzić do nich krytycznie.

Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego, na którym chowano szczątki osób ekshumowanych z Olsztyna i części ówczesnego województwa olsztyńskiego, umiejscowiony jest na terenie dawnego cmentarza ewangelickiego. Według mapy Olsztyna z 1940 roku cmentarz ewangelicki składał się z dwóch części (nowej i starej), które dzieliła obecna ul. Baczewskiego⁵.

Według Dziennika Urzędowego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie z 10 kwietnia 1984 roku przy al. Wojska Polskiego i ul. Jurija Gagarina (obecnie Sybiraków) przed 1945 rokiem funkcjonowały dwa cmentarze ewangelickie z XIX w.⁶

³ S. Piechocki, *Olsztyn styczeń 1945. Portret miasta*, Olsztyn 2000; idem, *Czyszczenie zwany Kortau. Nieznana historia*, Olsztyn 2014.

⁴ *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, Warszawa 1966; *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, oprac. Cz. Czubyrt–Borkowski, J. Michasiewicz, Warszawa 1988.

⁵ <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/82534/edition/92427/content> (dostęp: z 31 I 2024 r.).

⁶ Obwieszczenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie z dnia 7 IV 1984 w sprawie „Wykazu cmentarzy założonych przed 1945 rokiem na terenie województwa olsztyńskiego”, *Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie*, 1984, nr 4, poz. 19.

Tabela 1. Wykaz cmentarzy założonych przed 1945 rokiem na terenie województwa olsztyńskiego. Miasto Olsztyn.

Nazwa cmentarza	Przynależność wyznaniowa	Czas założenia	Pow. w ha	Stan aktualny	Położenie cmentarza
	ewangelicka	XIX w.	0,9	nieczynny	Przy al. Wojska Polskiego za WDK, w lesie
Przyszpitalny i wojenny przyszpitalny		pocz. XX w.	0,10	zamknięty	Przy al. Wojska Polskiego za Szpitalem Kolejowym
	ewangelicka	XIX w.	2,94	nieczynny	ul. J. Gagarina
Parafialny (Parafii Serca Jezusowego i Św. Józefa)	rzym.-kat.	XIX w.	4,91	nieczynny	ul. M. Rataja
Parafialny (Parafii Św. Jakuba)	rzym.-kat.	XIX w.	2,60	nieczynny	al. Wojska Polskiego
	ewangelicka	XIX w.	2,97	zlikwidowany obecnie park	al. Wojska Polskiego

Źródło: Obwieszczenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie z dnia 7 IV 1984 w sprawie „Wykazu cmentarzy założonych przed 1945 rokiem na terenie województwa olsztyńskiego”, Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, 1984, nr 4, poz. 19.

Ponadto należy zaznaczyć, że w dokumentach na przestrzeni lat miejsce położenia kwatery Ofiar Terroru Hitlerowskiego (cmentarza ewangelickiego) było wskazywane w sposób niejednolity m.in. przy: ul. Baczewskiego, al. Wojska Polskiego, Gagarina oraz ul. Macieja Rataja. Miejsce to określano zaś jako cmentarz: ewangelicki, Ofiar Hitleryzmu, wyznaniowy, parafialny i niemiecki. Zaznaczyć należy, że przy al. Wojska Polskiego położony jest również zamknięty cmentarz parafialny św. Jakuba.

Według karty ewidencyjnej, cmentarz wojenny o nazwie – Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego zlokalizowany jest przy ul. Baczewskiego, która łączy ul. Rataja i al. Wojska Polskiego, w sąsiedztwie szpitala MSWiA. Został usytuowany w części parku na terenie zlikwidowanego cmentarza ewangelickiego. Powierzchnia cmentarza wynosi 427 m² (działka nr 9, obręb 25). Cmentarz założono w 1958 roku: „Na nekropolię składa się 10 mogił zbiorowych o wymiarach 2 × 5 m rozmieszczonych na planie prostokąta, oddzielonych alejkami z płyt chodnikowych”, w których pochowano 4670 osób⁷.

⁷ Karta ewidencyjna cmentarza wojennego – Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego przy ul. Baczewskiego w Olsztynie znajdująca się w Warmińsko-Mazurskim Urzędzie Wojewódzkim. Cmentarz został wpisany do rejestru zabytków 29 I 1988, pod nr A-2361.

W dokumentacji przechowywanej w ZCK znajdują się dwa opisy cmentarza wojennego. W jednym z nich jako datę założenia cmentarza wskazano – 1952 rok, ukończenie rozszerzania (powiększania) cmentarza – 1965 rok, a ukończenie urządzania – 1966 rok. Cmentarz umiejscowiony został przy al. Wojska Polskiego w Olsztynie: „na cmentarzu ewangelickim za kliniką MO – kwatera wydzielona”. Obszar cmentarza wynosił 416 m² i posiadał osiem mogił zbiorowych. Liczba osób pochowanych w tym miejscu wynosiła 625. Akcent z betonu wykonany został w 1964 roku przez artystę plastyka Bolesława Marschalla z Pracowni Sztuk Plastycznych w Olsztynie⁸. W kolejnym opisie kwatera zbiorowa na cmentarzu zamkniętym w Olsztynie przy al. Wojska Polskiego liczyła 500 m², z 10 mogiłami, w których pochowano 652 osoby. Jako datę założenia cmentarza wskazano 1958 rok, datę rozszerzenia 1958 rok, a ukończenia urządzania lata 1958–1968. W opisie cmentarza ujęto: „Mogiły okrażeńnikowane o pow. 2 × 5 m.b. szt. 10 w mogiłach złożone zwłoki osób ludności cywilnej pomordowanej lub zmarłej z wycieńczenia i głodu 2 powiatów województwa olsztyńskiego...”⁹.

Odpis dokumentu z 1973 roku przekazanego przez Wojewódzki Zarząd Gospodarki Komunalnej w Olsztynie do Okręgowej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie zawiera lakoniczne informacje na temat cmentarza położonego przy ul. Rataja. W kwaterze zostały pochowane 662 „ofiary terroru” (w tym 12 zidentyfikowanych)¹⁰.

Literatura dotycząca cmentarza wojennego przy ul. Baczewskiego również nasuwa wiele wątpliwości. W przewodniku po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa z 1966 roku czytamy: „W latach 1939–45 na terenie Iławy, Jabłonek, Rakowa i pobliskich wsi hitlerowcy dokonywali masowych rozstrzeliwań ludności polskiej. Zwłoki ok. 3300 ofiar po wojnie ekshumowano i pochowano w 10 zbiorowych mogiłach na miejscowym cmentarzu ewangelickim”¹¹.

Natomiast w przewodniku z 1988 roku kwaterę umiejscowiono przy ul. Rataja z następującym opisem: „Pomnik i cmentarz ofiar terroru. Na niewielkim cmentarzu spoczywa 4670 ofiar terroru hitlerowskiego. Są to zwłoki radzieckich, włoskich, francuskich i polskich więźniów zamęczonych w hitlerowskich obozach oraz zwłoki 2675 pomordowanych w ramach akcji eutanazji obywateli niemieckich – byłych

⁸ Archiwum Zakładu Cmentarzy Komunalnych w Olsztynie (dalej: AZCKwO), *Opis wojennego cmentarza (mogiły zbiorowej) żołnierzy, jeńców wojennych i Obywateli ZSRR poległych na terenie Polski*, b.d. (prawdopodobnie 1967 rok), b.p.

⁹ Ibidem. Do tego doliczyć należy ciała 10 osób cywilnych ekshumowanych z poligonu w Muszakach k. Nidzicy, czyli łącznie 662. Zob. Ibidem, *Pismo z Wojewódzkiego Zrzeszenia Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Olsztynie w sprawie przeprowadzenia ekshumacji zwłok ofiar terroru faszystowskiego poległych w okresie wojny w latach 1939–1945*, 8 I 1970, b.p.

¹⁰ Archiwum Okręgowej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie, *Odpis dokumentu przekazanego przez Wojewódzki Zarząd Gospodarki Komunalnej w Olsztynie do Okręgowej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie*, 26 VI 1973, b.p.

¹¹ *Przewodnik po upamiętnionych miejscach...*, Warszawa 1966, s. 259.

pacjentów szpitala psychiatrycznego w Kortowie¹². Należy zwrócić uwagę, że Akcja T-4 realizowana była początkowo w III Rzeszy w czasie II wojny światowej. Polegała na mordowaniu chorych na schizofrenię, niektóre postacie padaczki, otępienie, płąsawicę Huntingtona, a także osób niepełnosprawnych, chorych przebywające w zakładach ponad pięć lat oraz ludzi z niektórymi wrodzonymi zaburzeniami rozwojowymi. Wskazanych chorych, w tym z Prus Wschodnich, zabierano z zakładu macierzystego i ostatecznie przewożono do ośrodków, w których dokonywano masowych mordów. Należały do nich ośrodki psychiatryczne w Brandenburgu, Bernburgu, Grafeneck, Hadamar, Sonnenstein i Hartheim. W kortowskim zakładzie psychiatrycznym na początku wojny przebywało ok. 1300 pacjentów. Na przełomie 1940/1941 pozostało prawdopodobnie ok. 500 podopiecznych. Część zakładu przeznaczono na lazaret dla żołnierzy niemieckich (1941 rok – 800, 1942 rok – 1000)¹³.

Stanisław Piechocki szacuje, że w czasie wojny w zakładzie miało miejsce co najmniej 935 zgonów¹⁴. W książce dotyczącej historii Kortowa autor zaznaczył: „O ile z ustaleniem pochodzenia ofiar przeniesionych tu z innych miejsc niż Kortowo, a więc Starych Jabłonek, z Iławy i Królikowa koło Olsztynka nie ma kłopotu, o tyle w odniesieniu do pensjonariuszy kortowskich piętrzą się prawdziwe problemy. Samo określenie, że ofiary ekshumowano w Kortowie jest, jak się okazuje, zbyt mało precyzyjne, a dokładniejszych danych po prostu nie ma. Ekshumacji jak wiadomo, było kilka. Jeśli przyjąć, że w pobliżu wspomnianego pomnika złożono szczątki pochodzące z kortowskiego cmentarza wielowyznaniowego, to istotnie nie można wykluczyć, że znalazły się wśród nich doczesne szczątki pacjentów, uśmierconych podczas tzw. dzikiej eutanazji. [...] Według aktualnej wiedzy, doczesne szczątki kortowskich pensjonariuszy, wywiezionych z zakładu w 1940 roku i latach następnych i pomordowanych przez hitlerowców w ramach akcji T-4, spoczęły daleko stąd. Jedne z nich w nieznanym dotąd miejscu gdzieś koło Działdowa, inne aż w Saksonii czy Brandenburgii¹⁵.

Piechocki podaje również, że w wyniku prac budowlanych realizowanych na przełomie 1949/1950, wykryto masowy grób osób zamordowanych przez Sowieców w styczniu 1945 roku. Ekshumowane zwłoki wkładano do drewnianych trumien, które zakopano na obrzeżu cmentarza ewangelickiego. Wszystko wskazuje na to, że byli

¹² *Przewodnik po upamiętnionych miejscach*, Warszawa 1988, s. 317. W informacji wewnętrznej nr 66/16 Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce zapisano: „Hitlerowcy rozstrzelali ok. 3300 osób. Zwłoki pochowano w dziesięciu zbiorowych mogiłach na cmentarzu ewangelickim w Olsztynie”. Zob. *Rejestr miejsc i faktów zbrodni hitlerowskich popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Województwo olsztyńskie*, Warszawa 1981, s. 13.

¹³ S. Piechocki, *Czyściec zwany Kortau...*, s. 49–54.

¹⁴ *Ibidem*, s. 74.

¹⁵ *Ibidem*, s. 130.

to pacjenci kortowskiego szpitala¹⁶. Autor opisał w sposób następujący wejście Sowieców do Kortowa: „Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Olsztyna w styczniu 1945 r. doszło do masakry osób przebywających w zakładzie psychiatrycznym w Kortowie. W okresie tym na terenie zakładu znajdowali się pacjenci szpitala, ponadto część kompleksu przekształcono w lazaret. Łącznie Sowieci zastali 240 pacjentów oraz personel medyczny i pomocniczy. Na terenie szpitala znajdowali się również uciekinierzy, głównie kobiety i dzieci, którzy zatrzymali się tam w mroźną styczniową pogodę. Po wkroczenia do Kortowa Sowieci dokonali masakry przebywających tam osób. Od marca 1945 r. Sowieci zaczęli organizować masowe groby, w których składano ciała zamordowanych. W latach 50. XX w. przeprowadzono ekshumacje w miejscu ich pochówku. Ciała te przeniesiono na dwa cmentarze przy ul. Wojska Polskiego – stary cmentarz ewangelicki (za Polikliniką MSWiA) i cmentarz parafii św. Jakuba”¹⁷.

Piechocki również poświęca uwagę tamtejszemu cmentarzowi wyznaniowemu. Według jego ustaleń funkcjonował on blisko sześćdziesiąt lat, do 1945 roku. Chowano na nim przede wszystkim podopiecznych i pracowników zakładu w tym lekarzy i urzędników oraz mieszkańców Kortowa i okolic. W wyniku rozbudowy Wyższej Szkoły Rolniczej cmentarz został zlikwidowany, a do 1953 roku ekshumowano z niego 3652 zwłok, w większości szkieletów i pochowano głównie na obrzeżach cmentarza ewangelickiego przy al. Wojska Polskiego (za polikliniką). Nie przeprowadzono żadnych autopsji ekshumowanych zwłok i szczątków¹⁸.

Potwierdzenie tych ekshumacji znajduje się w materiałach przesłanych przez PCK do Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Olsztynie. Jest wśród nich kolejny opis cmentarza wojennego. Przy czym w dokumencie tym początkowo wymieniono trzy cmentarze: ewangelicki przy al. Wojska Polskiego, św. Jakuba przy ul. Partyzantów i kwaterę przy ulicy Wojskowej (obecnie: Szarych Szeregów). Na cmentarzu ewangelickim wykazano 22 mogiły. Osoby pochowane na tym cmentarzu były ekshumowane w 1953 roku, głównie z cmentarza wyznaniowego w Kortowie. W większości były to osoby nieznane. Natomiast 24 zidentyfikowane umarły przed 1945 rokiem. Pochowano tam także pojedyncze osoby z ekshumacji przeprowadzonych na terenie

¹⁶ Ibidem, s. 108 i 110.

¹⁷ S. Piechocki, *Olsztyn styczeń 1945...*, s. 143–149. Autor wskazuje również, że ciała żołnierzy niemieckich w wyniku ekshumacji przeniesiono na stary cmentarz ewangelicki i pochowano przy al. Wojska Polskiego, w kwartale między ulicami Baczewskiego i Sybiraków. Podaje również, że w okresie od 24 V do 31 VIII 1951 na cmentarzu ewangelickim przy al. Wojska Polskiego powtórnie pochowano 256 zwłok żołnierzy armii niemieckiej i osób cywilnych. Szerzej na ten temat: ibidem, s. 185–192. W 1940 r. do DL Soldau m.in. przetransportowano chorych z placówek opiekuńczych i szpitali położonych na terenie Prus Wschodnich. Łącznie do obozu trafiło 1558 osób. Zamordowano ich przy użyciu tlenu węgla w samochodzie ciężarowym – zob. R. Wiśniewski, *Wielofunkcyjny niemiecki obóz Soldau (1939–1945). Monografia*, Działowo–Olsztyn 2023, s. 75–76.

¹⁸ S. Piechocki, *Czyściec zwany Kortau...*, s. 86. W innej części tej książki autor napisał: „Szczątki ludzkie z pozostałych ekshumacji, głównie ze starego cmentarza wielowyznaniowego, były przenoszone i to masowo przede wszystkim na czynniki jeszcze do końca lat 50. cmentarz parafii ewangelicko-augsburskiej przy al. Wojska Polskiego (za polikliniką), a później również na ugory poza jego obrębem” – zob. ibidem, s. 121.

Olsztyna. W zestawieniu zbiorczym zapisano, że na cmentarzu ewangelickim pochowano 41 znanych cywili, 3833 nieznanymi cywili, pięciu nieznanymi wojskowych. Natomiast na cmentarzu św. Jakuba sześciu znanych cywili i dwóch nieznanymi. Zaznaczyć należy, że w powyższym opisie cmentarza szkic usytuowania 22 mogił różni się od szkicu mogił z opisu z dokumentacji posiadanej przez ZCK. Istnieje inny układ mogił od I do X. Świadczyć to może, że groby te utworzono w innej części cmentarza, a nie w kwaterze wydzielonej¹⁹. Z materiałów PCK wynika również, że pierwsze pochówki na cmentarzu wojennym przy ul. Baczewskiego odbyły się w 1951 roku. W tym roku, w nowo założonych kwaterach I–IV na „cmentarzu niemieckim” przy al. Wojska Polskiego pochowano: „256 zwłok żołnierzy b. armii niemieckiej i osób cywilnych w 40 trumnach”²⁰.

W rezultacie akcji ekshumacyjnej rozpoczętej 1 sierpnia, a zakończonej 25 sierpnia 1951 roku część ekshumowanych zwłok z terenu Olsztyna pochowano na cmentarzu przy al. Wojska Polskiego: trzech żołnierzy „byłej armii niemieckiej” (w dwu trumnach w kwaterze II – mogiła 20 i w kwaterze III – mogiła 7) oraz 253 obywateli niemieckich „ofiar wojny” (w 35 trumnach w kwaterze I – mogiły 1–10, kwaterze II – mogiły 11–22, kwaterze III – mogiły 1–10 oraz kwaterze IV – mogiły 11–15)²¹. Zachował się również wykaz osób ekshumowanych w sierpniu 1951 roku (obywateli niemieckich) z Olsztyna i pochowanych na „cmentarzu wyznaniowym” przy al. Wojska Polskiego – kwatera wydzielona. Dotyczy on osób zidentyfikowanych (nazwiska polsko i niemiecko brzmiące) i niezidentyfikowanych. Data śmierci tych osób wskazana została na 1945 rok. Pochowani zostali w kwaterach I–IV²².

Kolejne protokoły uzyskane z PCK dotyczą osób pochowanych na cmentarzu przy ul. Baczewskiego w 1958 roku. Ciała ekshumowano z następujących powiatów ówczesnego województwa olsztyńskiego: ostródzkiego – Zwierzewo, w lesie przy Starych Jabłonkach, Grabin, Boguszewo, Szczepankowo, w lesie przy drodze Ostróda–Olsztynek; morąskiego (obecnie iławski) – Wielowieś, Słonecznik, w lesie przy drodze do Tardy, przy drodze z Boreczna do Iławy w rowie, przy drodze w Urowie

¹⁹ Materiały Polskiego Czerwonego Krzyża (dalej: MPCK), *Opis cmentarza (mogiły zbiorowej) żołnierzy, jeńców wojennych i Obywateli ZSRR poległych na terenie Polski*, b.d., b.p. W dokumencie tym zaznaczono, że ekshumacje pochodzą z 1953 roku, jednakże w opisywanym zestawieniu zbiorczym widnieje zapis: „W trakcie akcji ekshumacyjnej w roku 1951 pochowano na cmentarzach zwłok obywateli niemieckich – cywilnych i wojskowych”. W dokumencie opisano ażurowe ogrodzenie, które było zbudowane z żelaznych prętów. Część tego ogrodzenia zachowało się i znajduje się obok wydzielonej kwatery wojennej, na tyłach Polikliniki MSWiA.

²⁰ Ibidem, *Protokół zdawczo-odbiorczy nowo założonych kwater na cmentarzach w m. Olsztynie przy ul. Wojskowej i al. Wojska Polskiego w okresie od 24 V 1951 do 31 VIII 1951*, b.d., b.p.

²¹ Ibidem, *Protokół powiatowy spisany w lokalu Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Olsztynie w związku z zakończeniem akcji ekshumacyjnej zwłok żołnierzy Armii Radzieckiej, Wojska Polskiego, żołnierzy b. armii niemieckiej i ofiar wojny na cmentarz w Olsztynie, przy ul. Wojska Polskiego na cmentarzu parafialne przy alei Wojska na cmentarz wojenny i na parafialny św. Jakuba w Olsztynie*, 25 VIII 1951, b.p.

²² Ibidem, *Wykaz osób zidentyfikowanych i nieznanymi zwłok ekshumowanych z Olsztyna obywateli niemieckich pochowanych na cmentarzu w kwaterze wydzielonej przy al. Wojska Polskiego w Olsztynie*, b.d., b.p.

w kierunku na Karnity, Brzydowo, Mozgowo; suskiego (obecnie iławski): „pole obok więzienia, Iława, pow. Susz, woj. olsztyńskie”²³.

Osoby pochowane w wyniku tych ekshumacji były obywatelami: Polski, Niemiec (w tym Warmiaci i Mazurzy), Francji, Włoch i ZSRS. W większości wypadków była to ludność cywilna, ale też ekshumowano żołnierzy sowieckich i niemieckich oraz czterech żołnierzy włoskich. Dla przykładu z mogiły zbiorowej znajdującej się na cmentarzu ewangelickim we wsi Boguszewo w 1958 roku ekshumowano 105 zwłok, które pochowano na „cmentarzu nowym” w Olsztynie przy al. Wojska Polskiego, rząd 1, nr grobu 3/5. W uwagach do protokołu umieszczono zapis: „zwłoki ofiar ostatniej wojny – ludność cywilna, żołnierze radzieccy i niemieccy wg oświadczenia miejscowej ludności”²⁴. Z mogiły położonej przy drodze z Urowa do Iławy ekshumowano zwłoki czterech Włochów²⁵. Na polu i łące we wsi Mozgowo znajdowały się dwie mogiły zbiorowe, z których ekshumowano osiem ciał osób cywilnych zabitych w czasie działań wojennych w 1945 roku. Według oświadczenia miejscowej ludności byli to: Francuz, Polka, Rosjanka i Niemcy. W mogiłach znaleziono również „monety francuskie i rosyjskie”²⁶.

Z cmentarza w Zawadach Małych (k. Starych Jabłonek) przeniesiono na cmentarz przy ul. Baczewskiego ciała 95 Polaków, więźniów obozu Soldau (KL) w Działdowie, którzy zostali zamordowani przez Niemców w styczniu 1945 roku. W protokołach z ekshumacji znajdujących się w PCK, w rubryce – miejsce zabrania zwłok, widnieje zapis „cmentarz w lesie państwowym Stare Jabłonki”. Część ciał została zidentyfikowana, m.in. Józef Rutkowski²⁷, Kazimierz Skowroński²⁸, Czesław Błaszczuk²⁹, Stanisław

²³ Ibidem, *Protokoły przesłane przez PCK*.

²⁴ Ibidem, *Protokół nr 577/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Samborowo, pow. Ostróda*, 6 IX 1958, b.p. W rubryce znaki szczególnie zaznaczono, że czaszki w większości były potłuczone.

²⁵ Ibidem, *Protokół nr 587/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Boreczno, pow. Morąg*, 10 IX 1958, b.p. Pochowani zostali na cmentarzu nowym w Olsztynie przy al. Wojska Polskiego, rząd 1 nr grobu 3.

²⁶ Ibidem, *Protokół nr 589/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Boreczno, pow. Morąg*, 10 IX 1958, b.p. Ciała pochowano na cmentarzu nowym w Olsztynie przy al. Wojska Polskiego, rząd 1 nr grobu 3. Według informacji zawartych w innym protokole na cmentarzu przy al. Wojska Polskiego pochowano zwłoki czternastoletniej dziewczyny ekshumowanej w parku PGR Grabin. W uwagach zapisano: „jedne zwłoki dziewczyny ruskiej wg oświadczenia miejscowej ludności”. Zob. Ibidem, *Protokół nr 575/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Szydłak, pow. Ostróda*, 5 IX 1958, b.p.

²⁷ Ibidem, *Protokół nr 561/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Stare Jabłonki, pow. Ostróda*, 3 IX 1958, b.p. Osoba o danych Józef Rutkowski zam. Olszewka występuje jako zamordowana przez Niemców w masowej egzekucji z 20/21 I 1945 i pogrzebana w Zawadach Małych k. Starych Jabłonek. W protokole widnieje rok śmierci 1941 ustalony na podstawie napisu na tabliczce nagrobkowej. Zob. *Rejestr miejsc i faktów...*, s. 25.

²⁸ Ibidem, *Protokół nr 562/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Stare Jabłonki, pow. Ostróda*, 3 IX 1958, b.p. Osoba o danych Kazimierz Skowroński zam. Czernice Borowe występuje jako zamordowana przez Niemców w masowej egzekucji z 20/21 I 1945 i pogrzebana w Zawadach Małych k. Starych Jabłonek zob. *Rejestr miejsc i faktów...*, s. 25.

²⁹ Ibidem, *Protokół nr 564/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Stare Jabłonki, pow. Ostróda*, 3 IX 1958, b.p. Osoba o danych Błaszczuk Czesław zam. Ulatowo-Czerniaki występuje jako zamordowana przez Niemców w masowej egzekucji z 20/21 I 1945 i pogrzebana w Zawadach Małych k. Starych Jabłonek. Zob. *Rejestr miejsc i faktów...*, s. 24.

Łuścik³⁰, Czesław Kaczorek³¹. Obok zidentyfikowanych ciał z tego miejsca ekshumowano również zwłoki osób o nieustalonych personaliach, które pochowano w wydzielonej kwaterze wojennej w Olsztynie³².

W wyniku ekshumacji przeprowadzonych w Iławie (k. więzienia) przeniesiono na cmentarz przy ul. Baczewskiego niezidentyfikowane ciała. Prawdopodobnie byli to więźniowie tamtejszego niemieckiego obozu pracy, w którym przebywali głównie Polacy. W piśmie z Warmińsko-Mazurskiego Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie z 11 czerwca 2003 roku do Zakładu Cmentarzy Komunalnych w Olsztynie napisano: „Z nadesłanych protokołów wynika, iż z terenu położonego obok więzienia w Iławie ekshumowano łącznie 606 zwłok, w tym 323 Polaków, ofiar hitlerowskiego terroru, które pochowano na cmentarzu ewangelickim przy ul. Baczewskiego w Olsztynie. Natomiast 43 żołnierzy Wojska Polskiego i 240 osób o nieustalonej bliżej narodowości pochowano w części polskiej na cmentarzu wojennym przy ul. Szarych Szeregów w Olsztynie”³³. Na cmentarzu przy ul. Baczewskiego pochowani zostali również obywatele niemieccy i polscy, którzy zostali zamordowani przez żołnierzy sowieckich po wkroczeniu na teren Prus Wschodnich lub zmarli w trakcie ucieczki przed sowieckimi wojskami w wyniku trudnych warunków pogodowych³⁴.

W 1975 roku wiceprezydent Olsztyna Jan Madej zwrócił się z wnioskiem do wojewody olsztyńskiego o zezwolenie na likwidację cmentarza przy ul. Gagarina

³⁰ Ibidem, *Protokół nr 565/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Stare Jabłonki, pow. Ostróda*, 3 IX 1958, b.p. Osoba o danych Łuścik /brak imienia/ zam. Ulatowo-Czerniaki występuje jako zamordowana przez Niemców w masowej egzekucji z 20/21 I 1945 r. i pogrzebana w Zawadach Małych k. Starych Jabłonek Zob. *Rejestr miejsc i faktów...*, s. 24.

³¹ Ibidem, *Protokół nr 568/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Stare Jabłonki, pow. Ostróda*, 3 IX 1958, b.p. Osoba o danych Kaczorek Czesław zam. Krasnosielec występuje jako zamordowana przez Niemców w masowej egzekucji z 20/21 I 1945 i pogrzebana w Zawadach Małych k. Starych Jabłonek Zob. *Rejestr miejsc i faktów...*, s. 24.

³² Ibidem, *Protokół nr 570/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Stare Jabłonki, pow. Ostróda*, 4 IX 1958, b.p. Według protokołu ekshumowano łącznie 58 ciał, które pochowano na cmentarzu „nowym” w Olsztynie przy al. Wojska Polskiego, kwatera C, rząd 1 nr grobu 1/2. Kolejne 28 niezidentyfikowanych ciał pochowano na cmentarzu przy al. Wojska Polskiego w rzędzie 1 nr grobu 2. Zob. ibidem, *Protokół nr 571/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Stare Jabłonki, pow. Ostróda*, 4 IX 1958, b.p.

³³ AZCKwO, *Pismo z Warmińsko-Mazurskiego Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Zakładu Cmentarzy Komunalnych w Olsztynie*, 11 VI 2003, b.p. Informacje te znajdują potwierdzenie w protokołach z ekshumacji. Widniał w nich zapis, że zwłoki znajdowały się na polu obok więzienia w Iławie. W uwagach zapisano: „wg informacji uzyskanych w Powiatowym Zarządzie Gospodarki Komunalnej w Iławie są to zwłoki Polaków (ofiary terroru)”. Zob. m.in.: MPCK, *Protokół nr 176/AG o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie Iława*, 7 IX 1958, b.p.; ibidem, *Protokół nr 177/AG o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie Iława*, 7 IX 1958, b.p.; *Protokół nr 178/AG o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie Iława*, 9 IX 1958, b.p.; *Protokół nr 179/AG o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie Iława*, 9 IX 1958, b.p.

³⁴ Na polu w Zwierzewie w powiecie ostródzkim ekshumowano „zwłoki Polaka zabitego w czasie działań wojennych prawdopodobnie przez Sowieców wg oświadczenia miejscowej ludności”. Zob. ibidem, *Protokół z ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Lubajny, pow. Ostróda nr 560/P*, 3 IX 1958, b.p. W Słoneczniku (obecnie powiat ostródzki) ekshumowano cztery ciała „zwłoki uciekinierów przed frontem – cywilów niemieckich z roku 1945”. Zob. ibidem, *Protokół nr 580/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Słonecznik, pow. Morąg*, 9 IX 1958 r., b.p. W lesie przy drodze Ostróda–Olsztynek ekshumowano zwłoki 27 osób zabitych w czasie działań wojennych. Zob. ibidem, *Protokół nr 573/P o ekshumacji zwłok znajdujących się na terenie GRN Szczepankowo, pow. Ostróda*, 5 IX 1958, b.p.

i Baczewskiego (za polikliniką), który został zamknięty w 1961 roku.. Zgodnie z planem zagospodarowania Olsztyna teren cmentarza w znacznej większości przeznaczony został na park miejski. Niewielkie jego części przyległe do terenu szpitala psychiatrycznego oraz polikliniki przeznaczone miały zostać na poszerzenie terenu szpitali. Wąski odcinek na ul. Gagarina przewidziano na urządzenie wnęki postojowej, w związku z sąsiedztwem stadionu. Istniejący na tym terenie cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego został wydzielony geodezyjnie i ta część cmentarza nie podlegała likwidacji³⁵.

Inspektor Sanitarny sprzeciwił się jednak likwidacji cmentarza przy ul. Gagarina i Baczewskiego ze względu na fakt, że od ostatniego pochówku zwłok upłynęło zaledwie 14 lat³⁶.

W 1976 roku Urząd Miejski w Olsztynie informował urząd wojewódzki, że przy ul. Gagarina na obszarze 2,69 ha, istnieje ewangelicki cmentarz wyznaniowy, a na części wydzielonej o pow. ok. 500 m² znajduje się „kwatery ofiar terroru faszystowskiego”. Cmentarz ten został zamknięty decyzją Ministerstwa Gospodarki Komunalnej z 16 października 1961 roku. Obok zaś zlokalizowany jest cmentarz ewangelicki, na obszarze 3,0 ha, przy al. Wojska Polskiego i Rataja, który zlikwidowano na podstawie decyzji Ministerstwa Gospodarki Komunalnej z 11 marca 1969 roku³⁷.

W 1978 roku Ministerstwo Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska w piśmie dotyczącym kwatery wojennej przy ul. Rataja, zwróciło uwagę na nieścisłość w określeniu miejsc i liczby pochowanych żołnierzy Wojska Polskiego. Według ministerstwa wśród pochowanych tam 662 osób, w tym 12 zidentyfikowanych, byli żołnierze WP³⁸. W odpowiedzi poinformowano, że w kwaterze wydzielonej – Ofiar Terroru, na cmentarzu przy ul. Rataja nie ma polskich żołnierzy, a „... pochowane są zwłoki osób cywilnych i wojskowych różnej narodowości, w tym również i polskie”³⁹.

³⁵ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Urząd Wojewódzki w Olsztynie. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Cmentarze 1975, sygn. 1253/2980, k. 27, *Pismo do wojewody olsztyńskiego w sprawie zezwolenia na likwidację cmentarza przy ul. Gagarina i Baczewskiego*, 10 IV 1975. W materiałach ZCK znajduje się – Karta ewidencyjna cmentarza przy ul. Gagarina /za Polikliniką/. Cmentarz znajdował się na parceli nr 5/4. W karcie widnieją informacje, że został zamknięty w 1961 roku. Mogiły pochodziły z lat 1946–1961, zaś 69 z nich było nadal widocznych. Cmentarz posiadał częściowe ogrodzenie z siatki. Zob. AZCKwO, Urząd Miejski w Olsztynie. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Karta ewidencyjna cmentarza przy ul. Gagarina (za Polikliniką), b.d., b.p.

³⁶ APO, sygn. 1253/2980, k. 25. *Pismo z Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego dla woj. olsztyńskiego w Olsztynie do Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie*, 18 IV 1975.

³⁷ Ibidem, Urząd Wojewódzki w Olsztynie, Wydział Gospodarki Terenowej, Cmentarnictwo i Grobownictwo Wojenne 1976-1978, sygn. 1253/2982, *Pismo z Urzędu Miejskiego w Olsztynie Wydział Gospodarki Terenowej, Ochrony Środowiska do Urzędu Wojewódzkiego Wydział Gospodarki Terenowej w Olsztynie*, 2 VII 1976 – tabela dot. cmentarzy w Olsztynie.

³⁸ Ibidem, sygn. 1253/2982, k. 67, *Pismo z Ministerstwa Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska do Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie*, 6 VI 1978.

³⁹ Ibidem, sygn. 1253/2982, k. 61, *Pismo do Ministerstwa Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska*, 19 VII 1978.

Sprawa likwidacji cmentarza ewangelickiego powróciła na początku lat 80. XX w. W 1981 roku Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Olsztynie (KW MO) zwróciła się z prośbą o zezwolenie na przeprowadzenie ekshumacji zwłok z grobów z części cmentarza położonej na zapleczu szpitala KW MO przy al. Wojska Polskiego nr 37. Powodem była planowana rozbudowa polikliniki⁴⁰.

W sierpniu 1981 roku władze miejskie zezwoliły na likwidację fragmentu cmentarza położonego przy ul. Gagarina i Baczewskiego oraz przeznaczenie tego terenu „na cele użyteczności publicznej”. Jednocześnie KW MO została zobligowana do dokonania na własny koszt ekshumacji i przeniesienia zwłok wraz z nagrobkami z terenu likwidowanej części cmentarza na cmentarz komunalny w Olsztynie⁴¹. W 1984 roku w piśmie do wojewody olsztyńskiego wiceprezydent miasta napisał: „Cmentarz ma charakter szczątkowy. W roku 1981 został częściowo zlikwidowany w związku z rozbudową Polikliniki. Ostatnie pochówki na cmentarzu pochodzą z roku 1959. Cmentarz został zamknięty w roku 1961 i likwidacja następuje przed upływem 40 lat od daty pochówku. [...] Wojewódzki Konserwator Zabytków postawił jednak warunki, aby zachowany został park z istniejącym drzewostanem na terenie cmentarza, układ alei oraz XIX-wieczna brama od strony ul. Baczewskiego wraz z metalowym ogrodzeniem”⁴². Kolejne ekshumacje miały miejsce w 1988 roku. Na podstawie decyzji z 22 lutego 1988 roku cmentarz ewangelicki, położony przy ul. Baczewskiego i Gagarina, przeznaczony został do likwidacji. Szczątki zwłok wraz z nagrobkami planowano przenieść na cmentarz komunalny w Dywitach⁴³. W karcie ewidencyjnej cmentarza wystawionej 1 lutego 1988 roku zapisano, że znajdowały się na nim groby z lat 1931–1959. Ostatnie pochówki odbyły się w 1959 roku. Na cmentarzu widocznych było 37 mogił, z tego 22 posiadały czytelne napisy⁴⁴.

⁴⁰ AZCKwO, *Pismo p.o. naczelnika Wydziału Inwestycji i Remontów KW MO w Olsztynie kpt. S. Czyżaka do Urzędu Miejskiego Wydziału Gospodarki Terenowej, Ochrony Środowiska, Rolnictwa, Gospodarki Żywnościowej i Leśnictwa*, 4 V 1981, b.p.

⁴¹ Ibidem, *Decyzja wiceprezydenta Olsztyna Jana Oryńczaka w sprawie likwidacji części cmentarza wyznaniowego, przy al. Wojska Polskiego i przeznaczenie tego terenu na inny cel*, 12 VIII 1981, b.p.

⁴² Ibidem, *Pismo wiceprezydenta Olsztyna Piotra Świdzkiego do wojewody olsztyńskiego*, 2 VI 1984, b.p. Planowane prace związane z likwidacją cmentarza przewidziano na 1985 rok. Podyktowana miała być „względami porządkowymi”. Zob. ibidem, *Pismo Wydziału Gospodarki Komunalnej, Mieszkaniowej, Spraw Lokalowych Urzędu Miejskiego w Olsztynie do Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie*, 6 IX 1984, b.p.

⁴³ Ibidem, *Obwieszczenie Urzędu Miejskiego w Olsztynie*, 29 III 1988, b.p. Łącznie planowano przenieść 30 grobów.

⁴⁴ Ibidem, *Karta ewidencyjna cmentarza przy ulicach Gagarina i Baczewskiego (za Polikliniką) w Olsztynie*, 1 II 1988, b.p. Według zapisu w karcie ostatnie pochówki odbyły się w 1959 roku. Na cmentarzu widocznych było 37 mogił, z tego 22 posiadały czytelne napisy.

WNIOSKI

Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego umiejscowiony był na terenie dawnego cmentarza ewangelickiego, który został zamknięty w 1961 r., a w latach 80. XX w. całkowicie zlikwidowany. Szczątki osób tam pochowanych przeniesiono na cmentarze komunalne w Olsztynie i Dywitach. Tereny zlikwidowanego cmentarza zostały przeznaczone pod rozbudowę Polikliniki MSWiA oraz szpitala psychiatrycznego przy al. Wojska Polskiego. W pozostałej części cmentarza urządzono kompleks parkowy. Zachowano jedynie wydzieloną kwaterę – Cmentarz Ofiar Terroru Hitlerowskiego przy ul. Baczewskiego. W kwaterze wojennej pochowani są obywatele różnych państw, przede wszystkim Polski i Niemiec oraz pojedyncze osoby z Włoch, Francji i ZSRS. Są to ofiary, które zginęły z rąk zbrodniarzy niemieckich i sowieckich oraz na skutek uwarunkowań jakie powstały w wyniku działań wojennych. Znaczna większość z nich nie została zidentyfikowana. Trudno jest obecnie oszacować faktyczną liczbę osób spoczywających na terenie kwatery. Prawdopodobną wydaje się być liczba 662 osób⁴⁵, nie zaś 4670. Ta ostatnia przypuszczalnie odnosi się do osób pochowanych w innych częściach cmentarza ewangelickiego, poza wydzieloną kwaterą. Niemożliwym wydaje się obecnie ustalenie faktycznej liczby pochowanych tam osób a tym bardziej ich identyfikacja. Niemniej jednak zasadną jest inicjatywa zmiany nazwy cmentarza, aby oddawała ona prawdę o pochowanych tam ludziach.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Okręgowej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie.
Archiwum Państwowe w Olsztynie.
Archiwum Zakładu Cmentarzy Komunalnych w Olsztynie.
Materiały Polskiego Czerwonego Krzyża.

Akty prawne

Obwieszczenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie z dnia 7 IV 1984 w sprawie „Wykazu cmentarzy założonych przed 1945 rokiem na terenie województwa olsztyńskiego”, Dz. U. Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, 1984, Nr 4, poz. 19.

Opracowania

Brenda W., *O Armii Czerwonej na Warmii i Mazurach*, „Znad Pisy” 2002, nr 11.
Gieszczyńska R., *Ekshumacje ofiar II wojny światowej na Warmii i Mazurach. Zarys problematyki*, w: *Ochrona pamięci o ofiarach działań wojennych na Warmii i Mazurach*, red. P. Kardela, Olsztyn 2016.
Gieszczyński W., *Armia Sowiecka na Warmii i Mazurach w latach 1945–1948. Szkic do monografii*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2013, nr XXVII.
Piechocki S., *Czyścić zwany Kortau. Nieznana historia*, Olsztyn 2014.

⁴⁵ Jeszcze w 1992 roku w piśmie skierowanym z Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Delegatury Urzędu Ochrony Państwa w Olsztynie informowano, że na cmentarzu przy ul. Rataja pochowano 662 „obywateli cywilnych ZSRR i Polski”. Zob. APO, sygn. 1253/2922, k. 274. *Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Urzędu Ochrony Państwa Delegatura w Olsztynie*, 5 V 1992.

- *Olsztyn styczeń 1945. Portret miasta*, Olsztyn 2000.
- Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, Warszawa 1966.
- Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, oprac. C. Czubyrt-Borkowski, J. Michasiewicz, Warszawa 1988.
- Rejestr miejsc i faktów zbrodni hitlerowskich popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Województwo olsztyńskie*, Warszawa 1981.
- Wiśniewski R., *Wielofunkcyjny niemiecki obóz Soldau (1939–1945). Monografia*, Działdowo–Olsztyn 2023.

Źródła internetowe

<https://kpsc.umk.pl/dlibra/publication/82534/edition/92427/content> (dostęp: 31 I 2024).